

**Милан Терзић, Борба за информације:
радио - везе и депеше Југословенске краљевске
владе и Државе Михајловића 1941-1944,
Службени гласник, Државни архив Србије,
Београд, 2022, 442 стр.**

У основи хегелијанске дијалектике која описује развој различитих страна људске стварности лежи чувена тријада: теза, антитеза и синтеза. Овај спирални процес се налази у основи развоја историјске науке у којој клатно процена тежи уравнотеженијим ставовима који беже од идеолошких екстрема. Период Другог светског рата на Балкану веома дуго је био у фокусу хиперпажње домаће историографије. У периоду ауторитарне монопартијске државе радило се о толиком нивоу пристрасности где је чак и објављена грађа могла бити „улепшана“ у једном правцу. Докле је долазио овај једносмерни приступ прошлости показује једно феноменално издање историјског извора, приређено тако да читалац уочи разлику између архивског документа и „маказираног“ текста објављеног у волуминозној едисији грађе о НОР-у за време партијског монопола на историјску истину.¹

Након урушавања вишенационалне државе дошло је до масов-

ног продора емигрантске литературе која је донела домаћој историографији други правац острашћености. Након првих опијајућих утисака отворености и разрађености затворених тема дошло је до деформације приступа домаће историјске науке у супротном смеру. Томе је доприносила и одређена аматеризација историјске науке настала у том периоду. Навијачки трендови супротне обојености нису могли а да не завладају након повлачења навијачких трендова са друге стране. Међутим, данас, не само више деценија после завршетка Другог светског рата и грађанског рата 1941-1945. године, већ и неколико деценија после пада монопартијске идеологије, домаћа историјска наука тежи да презентује јавности објективније и уравнотеженије мишљење о далеким догађајима који су однели више стотина хиљада живота Срба и њихових сународника за четири ратне године.

Добар пример овог синтетичког (објективнијег) правца историографије представљала је докторска дисертација Милана Терзића „Југославија у виђењима

¹ О приступу прошлости. Пример једног историјског извора, приређ. Мирослав Перишић, Боро Мајданац (Београд: Институт за новију историју Србије, 2010).

краљевске владе и намесништва 1941–1945. (Пропаганда и стварност)” одбрањена пре скоро две деценије (2004), за коју је идеја потекла од проф. Бранка Петрановића 1994, а рађена је под менторством проф. Ђорђа Станковића. Нажалост ова теза својевремено није објављена у целини. Монографија о којој ми говоримо је израсла из једног од поглавља ове тезе о радио-везама и депешама Југословенске краљевске владе и ђенерала Михаиловића. Наравно, ово поглавље много шире тезе било је значајно проширено и допуњено, тако да је научна јавност добила обимну монографију чији је опсег много више од изворног текста, што се види већ из самог наслова.

Књига М. Терзића заснована је на архивском истраживачком раду у фондовима Војноисторијског института, сада Војног архива (где се налазе фондови емигрантске владе, четничке архиве, фондови НОР-а и документа појединих официра Југословенске краљевске војске), у Архиву Југославије (фондови емигрантске владе, Канцеларије маршала Југославије), као и у Архиву Србије (фонд БИА). Аутор је допунио анализу наведених догађаја објављеним изворима: документима, мемоарима и дневницима (45) и исцрпним познавањем меродавне литературе (134). Додуше, за нека дела било је веома тешко спровести ову дистинкцију, где је фактички мемоарска литература до-

пуђавана историографским подацима. То је било посебно карактеристично за емигрантску литературу, чији су аутори били истакнути учесници Равногорског покрета и ЈВуО-а.

На почетку своје монографије М. Терзић говори о покушају успостављања радио-веза 1941. и, након прекида, 1942. године. Детаљно разматра мисије за успостављање радио-везе упућене из Југославије 1941–1942. и у Југославију 1941–1943. године. Типологизацију и анализу садржаја депеша сагледава у зависности од адресата (депеше Драже Михаиловића, депеше Југословенске владе у егзилу) и начина слања порука (радио-везе уз британску помоћ и без британске помоћи). Наравно, рад анализира много шире околности настанка ових радио-поруча. Посебно се разматра еволуција краљевских влада у егзилу и њихових ставова, видљива преко радио-депеша, или појединачни значајни догађаји из периода рата далеко од Равне горе, али ипак забележени у порукама које су се односиле, на пример, на каирску аферу и мартовске преговоре. Аутор је поделио хронологију депеша према раду британских мисија: мисије капетана Хадсона, мајора Атертона, пуковника Бејлија и генерала Армстронга.

Питање о оперативној употреби депеша ђенерала Д. Михаиловића посебно је наглашено. Стога

једно обимно поглавље покрива неколико тема: пропагандно деловање, помагање Комисије за ратне злочине Југословенске краљевске владе, притисак на колаборационисте (слово „З”, тражење одузимања чинова) и координација ратних напора (циљеви бомбардовања, тражење ратног материјала). То питање је посебно битно у контексту разумевања улоге ЈВуО у Другом светском рату и дефинитивног образложења историографског става о томе да ли се равногорци могу сматрати једним од два српска покрета отпора. У том смислу, монографија М. Терзића, без сумње, сврстава ЈВуО и њеног команданта у ред бораца против нацистичке хегемоније у Европи.

С друге стране, сагледавајући размену депеша ЈВуО-а и емигрантске владе са више страна, аутор експлицитно објашњава зашто је дошло до узајамног разочарења Енглеза и равногораца (пре свега самог) Драгољуба Михаиловића. Крешендо анимозитета према „перфидном Албиону”, у чувеном Михаиловићевом говору, 28. фебруара 1943, у селу Липово код Колашина, на крштењу детета у кући Илинчића, није могао да не одјекне ни у британском извештају. Ђенерал није желео да жртвује цивилно становништво у немачким одмаздама за тактичке диверзије по наруџбини странаца. Према аутору, Британци су га доживљавали као „војника са ускогрудим ставовима оптерећеним

политичким питањима”. На основу депеша Терзић детаљно описује како су, након годину дана сарадње, Британци почели доследно радити на слабљењу ђенераловог ауторитета, у исто време успостављајући везе са партизанима.

Аутор је објективно приказао тешку ситуацију у којој су се, крајем рата, нашли краљевска влада у егзилу и њен бивши министар Д. Михаиловић. Агонија 1944. године представљала је не само „енглеску издају” већ и политичку катастрофу за српске елите старе Југославије. Према мишљењу Терзића, Д. Михаиловић и његово сагледавање политике патило је од недостатка ширег политичког расуђивања, закаснелог политичког рефлекса и „пословичног балканског замешатељства (идеолошки, верски и етнички сукоби, као и ‘чекање’ прилике да се наплате ‘историјски рачуни’) и исказало се нарочито у ратним околностима. Шанса се указала онима који су гледали ка будућности ... Пресудно је било знати шта значи међународна тачка ослонаца, као и да је лоша свака политика која нема алтернативу”.²

Као и свака кредибилна научна монографија, књига Милана Терзића не само да одговара

² Милан Терзић, *Борба за информације: радио-везе и депеше Југословенске краљевске владе и Драже Михаиловића 1941–1944.* (Београд: Службени гласник, Државни Архив Србије, 2022), 421.

на актуелна научна питања већ поставља и нове изазове. Једно од таквих отворених питања о којима може да размишља читалац у контексту анализе историјата радио-размене покрета отпора у Југославији (што ЈВуО што НОП-а) јесте анализа степена тајности ових порука од других заинтересованих страна које су их марљиво слушале. Наравно, М. Терзић је нагласио да је постојао проблем са радио-разменом која се тицала ЈВуО-а. И Британци су сматрали да је југословенска шифра превише једноставна. Она је била компромитована јер је Немцима пошло за руком да заплене шифровани материјал у бројним југословенским дипломатским и војним установама у Београду и у појединим представништвима у Европи. Осим тога, методе математичке криптоанализе доприносиле су разбијању шифара услед кобних грешака које су чинили официри у штабу ЈВуО-а (понављање истих реченица у уводу, дублирање клерованих и шифрованих текстова, закаснела смена шифарника). Од 1942. године о компромитацији шифара које је користила радио-станција Равне горе неколико пута су убедљиво говорили и Британци, а од 1943. о томе је писала, као о чињеници, и југословенска краљевска влада.³

³ Милан Терзић, *Борба за информације*, 304.

Проблем је био горући, јер су се за време Другог светског рата учесници активно бавили разбијањем шифара не само непријатеља већ и својих савезника (најпознатији пример је амерички пројекат Венона). Британци су не само успели да разбију непријатељске шифре већ су и њихови аналитичари у Блечли-парку накнадно прочитали део савезничких па чак и сопствених депеша које су дешифровали Немци и слали преко радио-етера. Зарађене стране снимале су и покушавале да разбију радио-комуникације не само непријатељских главних штабова и дипломатских представништава већ и појединих великих бродова и већих војних јединица.⁴ Наравно, редовно и активно деловање стационарне радио-станице у позадини окупиране зоне морало је алармантно да утиче на Немце. На пример, чворишна станица радио-мреже генерала Н. В. Корњејева, под кодним именом „Пурга-1“ („снежна олуја“), која је деловала из Дрвара почетком 1944, могла је додатно да утиче на одлуку Немаца да предузму операцију „Коњићев скок“. С друге стране, Совјети нису могли да буду отворени у радио-размени са Титом, јер су били свесни да њихову препи-

⁴ Stephen Budiansky, *Battle of Wits: The Complete Story of Codebreaking in World War II*, (New York: The Free Press, 2000); Friedrich L. Bauer, *Historische Notizen zur Informatik* (Berlin: Springer, 2009).

ску могу читати Британци.⁵ Наравно, и Британци су знали да у СССР-у делује служба за дешифровање, која је такође имала своје успехе.⁶ Постојала је још једна опција за компромитацију непријатељске шифре – деловање агентуре. До значајног успеха у дешифровању Немци су дошли захваљујући И. Базни, Албанцу из Приштине, који је радио за енглеског амбасадора у Анкари, и прослеђивао поруке немачком аташеу Л. К. Мојзишу.⁷ Американци су у исту сврху успели да искористе сарадњу са немачким дипломатским куриром Ф. Колбеом,⁸ а Совјети да инфилтрирају совјетског агента Џ. Кернкроса у Блечли-парк. У контексту теме о радио-везама Д. Михаиловића то није безначајно, јер су комунисти имали неформалне везе са неколико радиста који су деловали у штабу ЈВуО.⁹

⁵ Алексеј Ј. Тимофејев, *Руси и Други светски рат у Југославији: утицај СССР-а и руских емиграната на догађаје у Југославији 1941–1945.* (Београд: Институт за новију историју Србије, 2011), 283, 306.

⁶ Татьяна А. Соболева, *История шифровального дела в России*, (Москва: ОЛМА-ПРЕСС, 2002).

⁷ Richard Wires, *The Cicero Spy Affair: German Access to British Secrets in World War II* (London: Greenwood Publishing Group, 1999).

⁸ Delattre Lucas, *A Spy at the Heart of the Third Reich: The Extraordinary Life of Fritz Kolbe, America's Most Important Spy in World War II* (New York: Atlantic Monthly Press, 2005).

⁹ Алексеј Ј. Тимофејев, *Руси и Други светски рат*, 284–286.

Исцрпни преглед телеграма у монографији Милана Терзића подстиче на размишљања о томе колико су Британци имали свест о могућем „трећем читаоцу” током преписке. Уосталом, тешко да су високи официри ЈВуО-а били посебно опрезни у вези радио-веза. О томе говори губитак радио-станице у штабу команданта за Србију у ЈВуО-а ђенерала М. Трифуновића. Она је изгорела у пожару који су изазвали „неки људи који су дошли да спавају у тој колиби” са радио-станицом и шифрованим материјалом.¹⁰ Овај догађај сведочи о опуштеном односу према радио-везама, несрећном сплету околности, ватреним патриотским жељама и неразумевању глобалних околности типичних за покрет Д. Михаиловића. Трагично несналажење уз ограничене могућности краљевске владе и ђенерала Д. Михаиловића посведочено је у радио-размени између њих. Реконструкција и анализа ових судбоносних догађаја у редовима некомунистичког покрета отпора у Југославији свестрано су сагледани у књизи М. Терзића која представља значајан допринос историографији Другог светског рата на Балкану.

др Алексеј Тимофејев

¹⁰ Милан Терзић, *Борба за информације*, 55.